

Achter de coulissen bij circus Lang

Tien jaar Frans cultuurbeleid

Joris Vermeulen Buitenstaanders kijken soms wantrouwend naar de cultuurpolitiek van Frankrijk. De sensatie rond de *grands travaux* van het koppel Jack Lang-François Mitterrand is daar mede debet aan. Om het zicht op het hedendaagse Franse cultuurbeleid te verbeteren neemt Joris Vermeulen een kijkje achter de schermen bij een minister die tien jaar lang (van 1981 tot 1986 en van 1988 tot 1993) het gezicht van de Franse cultuurpolitiek heeft bepaald.

‘Het cultuurbeleid van Frankrijk, bestaat dat dan?’ kaatste een medewerker van het ministerie van OCenW enigszins spottend terug toen ik hem vroeg of zijn departement ooit onderzoek had gedaan naar de Franse cultuurpolitiek. ‘Ze zouden daar in Frankrijk een voorbeeld kunnen nemen aan ons,’ was zijn mening.

Grote wedervraag die zo’n opmerking natuurlijk oproept: de miljarden francs die de Franse overheden de afgelopen jaren aan kunst en cultuur hebben besteed, de honderden rapporten, boeken en artikelen die hierover zijn verschenen, heeft dat alles dan niets met cultuurbeleid te maken? De duizenden ambtenaren op het Ministère de la culture en daarbuiten, de nog grotere aantallen Franse podiumkunstenaars, theaterdirecteuren, schrijvers, waar houden ze zich dan mee bezig, door wie worden ze onderhouden? Waarom kennen zoveel Nederlanders de naam Jack Lang, haasten ze zich, voor een weekendje in

Parijs aangekomen, naar het verbouwde Louvre, zijn ze bekend met het feit dat de Franse overheid veel geld spendeert aan kunst en cultuur? Waarom weten diezelfde Nederlanders weinig tot niets over de cultuurpolitiek van Duitsland, Groot-Brittannië, Italië, Spanje? Liep de medewerker van het ministerie van OCenW achter de feiten aan, of is Nederland het slachtoffer geworden van een jarenlange *media event*?

De medewerker van OCenW is niet slecht geïnformeerd en onze landgenoten zijn evenmin al te goedgelovig. Het Franse cultuurcircus was niet slechts schijn, er is wel degelijk sprake van een Franse cultuurpolitiek. De hang naar culturele grandeur van mensen als Lang en Mitterrand had vaak weinig met beleid te maken. Dat neemt niet weg dat het vaak geschetste beeld van de Franse overheidszorg voor kunst en cultuur, dat van ‘Tonton-Khamon in DisneyLang’¹ en aanverwante typering,

geen correcte weergave is van de werkelijkheid. Of liever: dat beeld ontnemt het zicht op de werkelijkheid. Veel buitenstaanders zijn het slachtoffer geworden van deze vertekening. Dit artikel probeert het beeld enigszins te corrigeren.

Jack Lang minister van cultuur

Frankrijk is met zijn Ministère de la culture in Europa een vreemde eend in de bijt. Zoals bekend is in de meeste landen de overheidszorg voor de kunsten óf ondergebracht bij andere ministeries, óf grotendeels gedelegeerd naar zelfstandige adviesorganen en non-profit organisaties of zelfs naar het bedrijfsleven. Toen De Gaulle in 1959 het Ministère des affaires culturelles in het leven riep met de schrijver André Malraux aan het hoofd, zette hij een van zijn vele historische stappen. De geschiedenis van dit ministerie is al vaak verteld.²

Vanaf de jaren tachtig spelen François Mitterrand en Jack Lang hoofdrollen in deze geschiedenis. Bij zijn verkiezing in mei 1981 ontbond de socialistische president Mitterrand de zittende rechtse regering en vormde een nieuw, links kabinet, waarbij hij zijn partijgenoot Jack Lang het departement cultuur toeschoof. Vlak daarop liet hij nieuwe kamer- en verkiezingen uitschrijven, die de socialisten zeer overtuigend wonnen: tot 1986 beschikten ze over de absolute meerderheid in het parlement. Van 1986 tot 1988 was de liberaal François Léotard minister van cultuur in de rechtse regering van Jacques Chirac, met Mitterrand nog steeds als staatshoofd. Bij zijn herverkiezing in mei 1988 schreef Mitterrand nieuwe kamerverkiezingen uit, waardoor de Parti socialiste weer aan de macht kwam. Jack Lang kreeg opnieuw de portefeuille cultuur, totdat rechts in maart 1993 het roer overnam, en hij werd opgevolgd door de gaullist Jacques Toubon.

‘Is het ons lot om slaaf te worden van het immense rijk van de winst?’ vraagt Jack Lang

zijn toehoorders tijdens een bijeenkomst van de Unesco in Mexico op 27 juli 1982. ‘De culturele en kunstzinnige produktie is tegenwoordig het slachtoffer van een multinational financieel systeem waartegen we ons moeten organiseren.’ Lang, net een jaar minister van cultuur, noemt geen namen, maar het is de toehoorders duidelijk: het gaat hier om de Engelstalige, om precies te zijn de Amerikaanse overheersing op kunstzinnig gebied. Dit komt niet door een buitengewone creativiteit van de Amerikanen, nee, het is de enorme concentratie van geld en politieke macht die het de Verenigde Staten mogelijk maakt om tegen lage prijzen producten te dumpen op de Europese markt. De audiovisuele sector is het eerste slachtoffer van dit fenomeen. ‘Onze regeringen moeten de tv- en radiozenders dekoloniseren,’ fulmineert Lang. Het revolutionaire discours van de Parti socialiste uit die tijd nog niet helemaal ontgroeid roept hij uit: ‘Kortom, ik geloof dat we moeten samenwerken om tegenover de internationale van de financiële consortia de internationale van de gecultiveerde volkeren te kunnen stellen.’ Vele beleidsmakers en kunstenaars reageren geschokt op het weinig genuanceerde requisitoir.

De minister in het rode colbert³ houdt het niet bij beschuldigingen alleen, hij draagt ook oplossingen aan. ‘Economie en cultuur, het is dezelfde strijd,’ is een van zijn gevleugelde uitspraken uit dit exposé. Hetgeen zoveel betekent als: oog om oog, tand om tand. Wat zij kunnen, kunnen wij beter. De socialist Lang blijkt er niet afkerig van om bepaalde marktmechanismen te volgen, zolang dit maar positieve gevolgen heeft voor de Franse en eventueel de Europese kunsten. ‘Culturele productie, kunstzinnige en wetenschappelijke vernieuwing kunnen de internationale crisis bezweren.’ Zijn ministerie, zo legt Lang het publiek uit, heeft hiermee alvast een begin gemaakt, met ‘een beleid dat voor ons in ieder

geval nieuw is, dat neerkomt op een groot aantal beslissingen die ik hier niet allemaal kan noemen en toelichten: verdubbeling van het cultuurbudget, uitrusting van het gehele land met een uitgestrekt netwerk van culturele productiekeren, actieve ondersteuning van de culturele en nationale industrieën: film, literatuur, platenindustrie.⁴

Wat zou er van deze gepassioneerde woorden terechtkomen? Allereerst de verdubbeling van het budget. Dit is zonder twijfel een van Langs grootste overwinningen. 'Is het wel verstandig om het cultuurbudget in tijden van crisis te verdubbelen?' vraagt de minister heel retorisch aan het Franse parlement tijdens de bespreking van het budget van 1982. 'Laten we de vraag der vragen stellen: een ministerie van cultuur, met welk doel? Om een klein stukje blauwe lucht te creëren binnen het strenge overheidsapparaat? Om slechte gewetens te sussen? Om de toekomst te bevruchten?' Lang maakt echter direct aan alle mogelijke twijfel een eind: 'Heel het land heeft het antwoord gegeven op deze belangrijke vraag, op 10 mei 1981.'⁵ Die dag, de dag dat Mitterrand tot president gekozen werd, hebben 'de Fransen de grens overschreden die het licht van de duisternis scheidt'. Een krachtig cultureel beleid is volgens Lang nodig om de duisternis buiten de deur te houden.

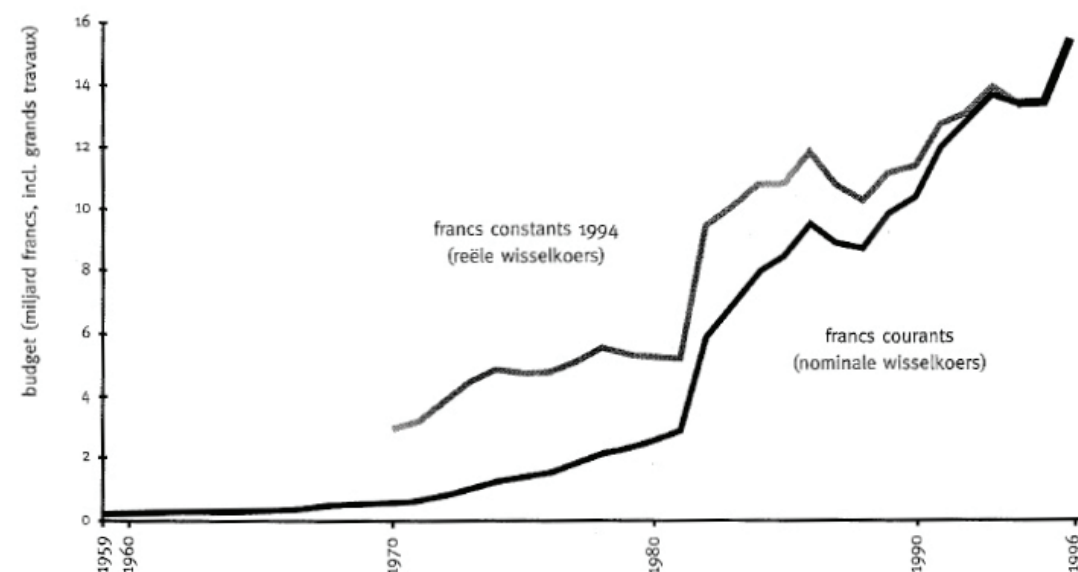
In het programma van de socialisten voor de verkiezingen van 1981, de '110 propositions', was al gewag gemaakt van de aandacht die de Parti socialiste, eenmaal aan de macht, zou besteden aan de kunsten. 'De culturele renaissance van het land zal op de eerste rang van de socialistische ambities worden geplaatst,' valt daarin te lezen (Wangermée 1988, 308). 'Changer la vie' was de grote verkiezingsleus van de PS in de jaren zeventig. Doordat de partij van 1981 tot 1986 over een absolute parlementaire meerderheid beschikt, bevinden de socialisten zich in een ideale uitgangssituatie om eventuele veranderingen door te voeren.

Het is begin jaren tachtig geen overbodige luxe om het budget van het ministerie te verdubbelen, dat in vergelijking met bijvoorbeeld Nederland bescheiden afmetingen heeft. Omgerekend geeft Den Haag dan ongeveer drie keer zoveel geld aan kunst uit als Parijs (WVC 1993, 62). Toenmalig minister van financiën Jacques Delors accepteert dan ook het voorstel van zijn partijgenoot, zij het met tegenzin en dankzij de steun van Mitterrand. Het cultuurbudget groeit, van 2,98 in 1981 naar 5,99 miljard francs in 1982. Ofwel van 0,47 procent van het totale overheidsbudget naar 0,76 procent. Mitterrand had al in 1974 tegen *Le Monde* gezegd dat hij één procent voor het ministerie van cultuur een absoluut minimum vond. Lang (en Mitterrand) zal dan ook jarenlang zijn best doen om deze magische grens te bereiken. Inclusief *grands travaux* schommelt het budget begin jaren negentig net onder die grens, die ook Langs (rechtse) opvolgers Toubon en Douste-Blazy zullen proberen aan te houden. In Nederland wordt deze limiet al veel eerder bereikt (zie WVC 1993, 58).⁶

Ook de andere onderdelen van de politiek die Lang in Mexico voor zijn toehoorders ontvouwd, blijven zeker niet tot woorden beperkt. De *création* en de culturele industrie hebben in die tijd niets te klagen. De herinvoering van de vaste boekenprijs bijvoorbeeld, in 1979 door rechts afgeschaft, moet voorkomen dat uitgeverij en kleine boekhandels het slachtoffer worden van warenhuizen als de FNAC en andere grote ketens. Langs wetsvoorstel hiervoor wordt in augustus 1981 met overtuigende meerderheid aangenomen.

Voor al op het gebied van de audiovisuele media is Lang erg actief. In 1983 is hiervoor acht keer zoveel overheidsgeld beschikbaar als twee jaar daarvoor. Datzelfde jaar wordt op initiatief van het ministerie aan de rue de Valois het

Figuur 1 Ontwikkeling budget Ministère de la culture 1959-1996*

* 'budget voté'. Het uiteindelijke budget ligt doorgaans iets lager, na de 'loi de finance rectificative'.
bron: Ministère de la culture, Département des études et de la prospective

Institut pour le financement du cinéma et des industries culturelles (IFCIC) opgericht. Dit is een NV die voor twintig procent door de staat wordt gefinancierd, met als doel de cultuurindustrie in staat te stellen ambitieuze projecten te realiseren. Een jaar later tekent het departement een overeenkomst met de Agence nationale pour la valorisation de la recherche (ANVAR). Het fonds dat hieruit voortkomt, stelt zich ten doel innovatie in de culturele industrie te stimuleren.

Investeringen van bedrijven en privé-personen in de in 1985 opgezette Sociétés de financement des industries cinématographiques et audiovisuelles (SOFICA) zijn fiscaal aftrekbaar, op voorwaarde dat de audiovisuele producties Frans zijn en in Europa worden gemaakt.

Jack Lang moedigt de toenadering tussen economie en cultuur verder aan, door een aantal maatregelen ten bate van kunst-sponsoring (*mécénat*). Dankzij een wet van 13 maart 1985 worden sponsoractiviteiten gedeeltelijk fiscaal aftrekbaar. De liberaal François Léotard, van 1986 tot 1988 minister van cultuur, stelt in 1987 dat interessante gesponsorde projecten voor extra overheids-subsidie in aanmerking komen. Een nieuw opgerichte Conseil supérieur du mécénat culturel speelt hierin een belangrijke rol. Onder Lang komt op 4 juli 1990 een wet tot stand die bedrijven aanmoedigt eigen fondsen op te richten voor sponsoring. Al in 1979 waren drie jonge Fransen begonnen met een Association pour le développement du mécénat industriel et commercial (ADMICAL), die snel uitgroeit tot

een belangrijk 'sponsorluik' tussen bedrijfsleven en kunstenaars. Lang bepaalt in 1992 dat de ADMICAL 'van algemeen nut' is, hetgeen extra fiscale voordelen oplevert bij investeringen in diezelfde ADMICAL. In 1994 geven de Franse bedrijven ongeveer 750 miljoen francs uit aan sponsoring (Cardona en Lacroix 1996, 136).

Totalitair beleid

Het is niet louter cultuurindustrie en sponsoring wat er bij de socialist Lang blinkt: zo ziet een Centre national des arts plastiques het licht, ondergebracht op het ministerie bij de nieuw opgezette afdeling voor beeldende kunsten; een Centre national de la photographie; een museum voor strips in Angoulême; de rocktempel Zénith in Parijs, gevolgd door vele poppodia in 'de provincie'. De budgetten van de ministeriële afdelingen muziek, letteren, theater en beeldende kunsten nemen in twee jaar explosief toe. Het noodlijdende circus krijgt veel aandacht. Er dreigt zelfs een 'oversubsidiëring' van bepaalde sectoren. Een groot succes is het jaarlijkse *Fête de la musique*, een nationaal muziekfeest in de openlucht dat sinds 1982 de Franse zomer inluidt. Later volgen nog landelijke festiviteiten als *La fureur de lire*, *La ruée vers l'art*, *Les arts au soleil* en *Photopholies*, die de verschillende kunst-disciplines bij de gehele bevolking onder de aandacht willen brengen.

Deze feesten wekken enthousiaste reacties op, maar ook veel negatieve geluiden. Feesten op nationale schaal die vanuit Parijs worden georganiseerd, dat doet veel critici verdacht veel denken aan de grote feesten van na de Revolutie van 1789. Deze hadden als belangrijk doel de identiteit van de nieuw geboren republikeinse natie te bevestigen en te verdedigen. Langs tegenstanders, eenmaal hun associatievermogen de vrije loop gevend, hebben weinig moeite om vanuit 1789 de Sovjet-Unie aan te doen, en vervolgens via Mao's

culturele revolutie tot de conclusie te komen dat het beleid van de minister totalitaire neigingen vertoont. Een sterk gecentraliseerd, nationaal cultuurbeleid ter ere en verdediging van de socialistische Republiek.

De mythe van de eeuwige strijd tussen progressief links en reactionair rechts, na 1945 steeds meer uit het beeld verdwenen vanwege de sterke positie van rechts, laait weer op. De socialisten maken het er dan ook wel naar. Onmiddellijk na hun grote triomf van 1981 begaan ze enorme economische en politieke blunders. Mitterrand had in de loop van de jaren zestig en zeventig de verdeelde linkse partijen weten te verenigen, de gaullisten als politieke antichrist gebruikend. Vier communisten maken deel uit van het kabinet dat in 1981 aantreedt, de eerste linkse regering sinds de jaren vijftig. Dit wordt door rechts al meteen gezien als een provocatie. Het kabinet van premier Mauroy (1981-1984) begaat daarnaast de fout om een buitengewoon naïef sociaal-economisch beleid te voeren, met veel nationalisering en hoge sociale uitkeringen, dat absoluut niet aansluit bij de internationale situatie. Mitterrand en de zijnen zien spoedig in dat ze zich vergissen, en maken in 1984 met de benoeming van de jonge premier Laurent Fabius een draai in de richting van wat twee biografen van Mitterrand een 'incarnatie van gallo-technocratische' hebben genoemd (Favier en Martin-Roland 1990, 502).

Door haar onbesuisde start heeft de PS het eigenlijk meteen al goed verbruid bij de Franse kiezers, en ze zou dan ook de kamerverkiezingen van 1986 verliezen. Mitterrand zakt al snel in de opiniepeilingen, en Lang wordt zelfs door zijn eigen partijgenoten argwanend bekeken (Hunter 1990, 180). De oppositie laat geen gelegenheid onbenut om de excentrieke minister van cultuur af te schilderen als de Raspoetin van verlicht despoot Mitterrand.

Populariteit van Lang

Frankrijk is niet het enige land waar in de jaren tachtig veel geld wordt uitgegeven aan de kunsten. Maar in eigen land is Lang een van de eersten die de *Zeitgeist* goed aanvoelen en alle zeilen bijzetten om in te spelen op de groeiende aandacht van de hedendaagse westerse maatschappij voor kunst en cultuur, en op de explosief stijgende kosten binnen de kunstsector. De Fransman zorgt hiermee voor nogal wat opschudding. Daarvoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Allereerst de plotselinge, 'revolutionaire' verdubbeling van het budget. Daarnaast waren vrijwel alle voorgaande ministers van cultuur, met name die onder Giscard d'Estaing, vooral gericht geweest op het cultureel erfgoed (*patrimoine*). De uitzonderlijke aandacht die Lang opeens aan de dag legt voor de scheppende kunsten (*création*), met name voor 'lagere' kunstvormen als popmuziek en strips, doet heel wat stof opwaaien. Critici vrezden voor een 'nederlaag van het denken', zoals de filosoof Alain Finkielkraut het noemt. Maar het is vooral de manier waarop hij zijn zaken bestiert, die weerstand oproept. De minister verkondigt luidkeels dat alles cultureel is, drukt overal zijn stempel op, wild gebarend dat hij meer geld nodig heeft, kan het al te goed vinden met een staatshoofd dat als gecultiveerd te boek staat, is daardoor voortdurend in het nieuws, kleedt zich tot overmaat van ramp in non-conformistische colberts zonder stropdas... Geen wonder dat de volksvertegenwoordigers van de oppositie en vele cultuurprofessionals de man wantrouwend bekijken.

Lang staat echter stevig in zijn schoenen vanwege de voortdurende blijken van waardering die hij ontvangt van met name de jeugdige kiezers. Olivier Donnât, werkzaam op het ministerie bij het Département des études et de la prospective, doet in een artikel een interessante poging het beleid van Lang uit die

tijd in abstracte bewoordingen te duiden. Daarvoor verdeelt hij de cultuursector in twee tegengestelde velden met elk twee 'polen': een veld met een esthetische en een educatieve pool (de gesubsidieerde sector), die getuige het tegenvallende democratiseringsbeleid maar moeizaam te combineren blijken, tegenover een sector (de cultuurindustrie) waarin een commerciële en een verstrooiende pool elkaar vrijwel spontaan versterken. De grote verdienste van Lang is volgens Donnât dat hij 'de kristallisering van een dualistisch cultuurstelsel' probeert te voorkomen, door de esthetisch/opvoedende as te laten profiteren van de economisch/ludieke as.⁷ Een van Langs medewerkers uit die tijd gebruikt onvervalste marketingtermen: het gaat erom een 'behoefte op te wekken'. De minister lijkt daarmee ook aan een wijdverbreide behoefte te voldoen (Hunter 1990, 236). Desondanks wordt de socialist in de loop der jaren vaak verweten te veel aandacht te hebben voor het aanbod en te weinig voor de vraag. Tijdens zijn tweede ambtstermijn, van 1988 tot 1993, probeert hij aan deze kritiek tegemoet te komen.

Grands travaux

De zichtbaarste resultaten van de Franse cultuurpolitiek zijn de *grands travaux*.⁸ Ondanks alle wilde polemieken die ze hebben veroorzaakt mogen die zich verheugen in een aanzienlijke populariteit. De oorsprong van het Musée d'Orsay, het Parc de la Villette en het Institut du monde arabe ligt nog in de tijd van Giscard d'Estaing. In september 1981 kondigt Mitterrand tijdens een persconferentie zijn plannen aan voor een 'programma van monumentale constructies'. Het eerste project van de socialisten betreft een nieuw onderkomen voor het ministerie van financiën. Daarbij voegen zich in de loop van de jaren tachtig enkele andere grote bouwprojecten, zoals het Grand Louvre, de Opéra Bastille, de

Cité de la musique, de Arche de la Défense en de Bibliothèque nationale de France.

De pagina's die over de *grands travaux* zijn volgeschreven, de liters gal die erover zijn uitgespuugd, zijn niet te tellen. De piramide van 'farao Mitterramses I' die hartgrondig wordt vervloekt, genadeloze aanvallen op de buitensporig grote nationale bibliotheek ('Le Grand Livre' ofwel 'Tontonthèque'), moppen over de Opéra Bastille ('wat is het verschil tussen de Opéra en de Titanic? De Titanic had tenminste nog een orkest'), het kan niet op. Grotendeels terecht. Te grote persoonlijke bemoeienis van vooral Mitterrand, ontkenning van democratische principes,⁹ absurd hoge bouw- maar vooral bedrijfskosten, veel te veel aandacht voor Parijs ten koste van de provincie, het bijna kinderachtige aftroeven van de oppositie, nationalistisch machtsvertoon, er valt heel wat op de *grands travaux* aan te merken.

Het gaat daarentegen te ver om ze af te doen als louter reusachtige geldvretende kolossen ter meerdere eer en glorie van de president, zoals vaak wordt gedaan. Er zitten wel degelijk goed doordachte beleidsmatige kanten aan, naast andere aspecten die meehelpen hun vrij algemene acceptatie te verklaren.

Allereerst voldoen veel van deze projecten doodeenvoudig aan een behoefte. Het Louvre bijvoorbeeld was vóór de verbouwing een sombere, ontoegankelijke doolhof, waarin naast het museum ook het ministerie van financiën huisde en waar vrijwel uitsluitend buitenlanders kwamen, voor een eenmalig bezoek. De initiatiefnemers van de projecten hopen tevens dat ze door 'een behoefte op te wekken' bijdragen tot de culturele democratisering. Zoals Lang in 1989 verheugd schrijft in het voorwoord bij een adviesrapport over de toen nog te bouwen Bibliothèque nationale de France: 'De rapporteurs benadrukken het feit dat deze nieuwe bibliotheek

een aantrekkelijk oord moet zijn voor dat publiek dat aarzelt de drempel van bibliotheken te overschrijden.' Toch lijken enkele gebouwen, zoals de Opéra Bastille, hun democratiserende roeping uiteindelijk mis te lopen wegens een te weinig doordacht ontwerp of te hoge bedrijfskosten.¹⁰

Een belangrijke officiële lezing van de ambtenaren in Parijs is dat de projecten een 'voortrekkersfunctie' vervullen voor het decentrale cultuurbeleid. Afgezien van een aantal weliswaar veel goedkopere *grands travaux* die het ministerie realiseert in de provincie (zoals het stripmuseum in Angoulême en een fotografieschool in Arles), is het de bedoeling dat het culturele prestige van Parijs bij andere gemeenten de lust opwekt om hun stad of dorp ook meer cachet en culturele dynamiek te geven. Indien zij interessant genoeg zijn, kunnen de lokale plannen rekenen op financiële of technische bijstand van het ministerie.¹¹

De *grands travaux* krijgen vaak ook een planologische opdracht mee. Het nieuwe ministerie van financiën, de Opéra Bastille en de Bibliothèque nationale de France moeten het verwaarloosde oosten van Parijs nieuwe impulsen geven. Dit ook weer met negatieve gevolgen, zoals bij de Opéra Bastille, waar wijkbewoners klagen over onteigening en oplopende huren. Het planologische niveau ontstijgend voldoen de *grands travaux* tevens aan een behoefte van min of meer metafysische aard. Een architectuur-historicus beschrijft ze ergens als een *néo-monument*, 'een openbaar gebouw dat zich duidelijk onderscheidt in een stedelijke of perifere omgeving waarvan de metamorfose buitengewoon complex en verwarrend dreigt te worden.'¹² De Franse kiezer kan er zich mee identificeren, heeft er psychologisch 'houvast' aan.

Op die manier dragen ze ook bij tot de

legitimering van de socialistische politici. Wie de *grands travaux*, wie Langs mediamieke beleid waardeert, zal eerder geneigd zijn de algemene politiek van de PS goed te keuren. Sommige projecten, zoals het Musée d'Orsay, de Arche de la Défense of de Bibliothèque nationale de France, waren al geïnitieerd door de voorgaande rechtse regeringen, maar nemen vanwege de persoonlijke inmenging van Mitterrand en Lang opeens heel andere gedaanten aan.

Belangrijk aanverwant aspect is het internationale (en persoonlijke) prestige dat de gebouwen kunnen opleveren. Veel buitenlanders zien ze als een uiting van excessief cultuurnationalisme, een instrument voor al te opdringerige culturele machtspolitiek. Sommige Franse critici vrezen dat de stadsbewoner ten prooi valt aan een concurrentiestrijd met het buitenland en machteloos moet toezien hoe zijn woonplaats verwordt tot een toeristische trekpleister.

Uit bovenstaande blijkt dat de *grands travaux* van de socialisten vrijwel zonder uitzondering een niet-cultuurpolitiek etiket dragen, of dit anders wel door de oppositie opgeplakt krijgen. Dit maakt ze boeiend, maar tegelijkertijd ontnemen ze hierdoor het zicht op het 'echte' cultuurbeleid. Of, zoals een vroegere adviseur van Jack Lang het zegt: 'Het irritante van de *grands travaux* is dat het debat erover zoveel ophef veroorzaakt onder de publieke opinie, in ieder geval bij de journalisten en de politieke klasse, dat deze projecten de rest van de cultuurpolitiek dreigen te verbloemen, die wat financiële omvang en beoogd publiek betreft veel belangrijker blijft' (Renard 1987, 88).¹³

De lagere overheden

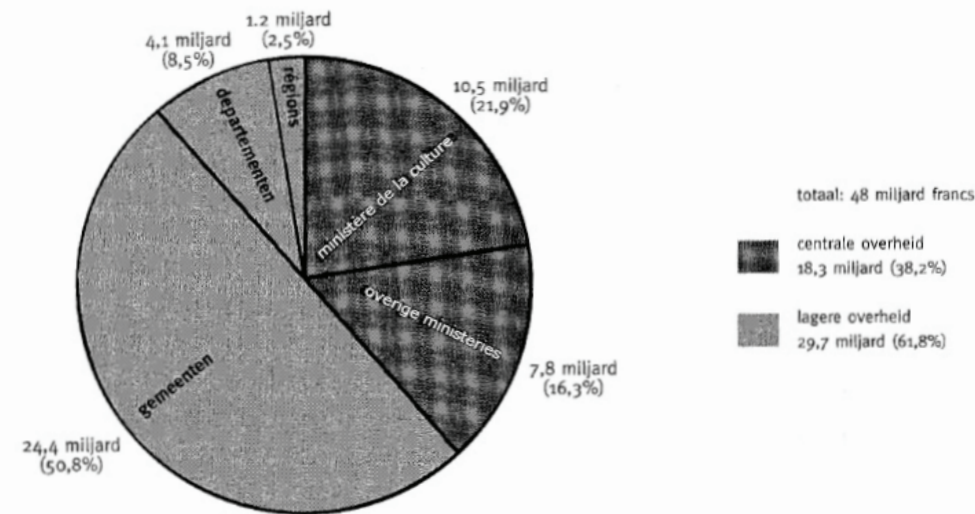
'Is het juist om, zoals men onlangs gedaan heeft, te praten van een culturele staat wanneer we weten dat het Ministère de la culture maar voor 22 procent bijdraagt aan het gehele cultuurbudget?' lezen we in een studie over het

decentrale cultuurbeleid in Frankrijk (Moulinier 1995, 7). Had Marc Fumaroli, docent aan het prestigieuze Collège de France, ongelijk toen hij uitriep dat de jarenlange acties van de tandem Lang-Mitterrand hadden geleid tot een 'culturele staat, dat wil zeggen een recreatiestaat, en niets anders' (Fumaroli 1991, 254)? Vergiste een vroegere medewerker van Lang zich toen hij geërgerd beweerde dat de minister nauwelijks inspraak toeliet en te weinig bevoegdheden en geld delegerde naar de lagere overheden (Schneider 1993, 156)? Gedroeg het ministerie zich als een verlicht despoot?

Decentralisatie is een heikele kwestie in het sterk gecentraliseerde Frankrijk. Sinds jaar en dag verkondigen volksvertegenwoordigers dat er op cultureel gebied bijvoorbeeld meer moet worden gedecentraliseerd. De ambtenaren op het ministerie roepen dan vaak net zo hard terug dat ze daar uitstekend in slagen. Om dit te staven toveren ze allerlei beleidsplannen, wetsvoorstellen en statistische gegevens uit de kasten van het Département des études et de la prospective.

Als je bepaalde cijfers bekijkt, zoals hierboven, dan lijkt het alsof de greep van Langs departement op de nationale kunsten in 1990 in ieder geval wel meeviel. Toen droeg het ministerie inderdaad maar voor 22 procent bij aan de gesubsidieerde kunsten. Dergelijke getallen zijn echter niet heiligmakend. Zo moet je je afvragen wat er met het geld van het ministerie gebeurt. In 1981 bleef 44,3 procent hiervan circuleren in Parijs. In 1986 was dit percentage, onder invloed van de hoofdstedelijke *grands travaux*, gegroeid tot 58,6 procent, het Île-de-France (de Parijse regio) niet meegerekend (Wangermée 1988, 132). Daarnaast zijn de besteding van het ministeriële budget en de daadwerkelijke afdracht van kredieten én bevoegdheden aan de lagere overheden twee verschillende grootheden.

Figuur 2 Verdeling overheidssteun cultuur 1990

bron: J. Cardona en C. Lacroix (1993) *Chiffres clés 1993: statistiques de la culture*, Parijs: La documentation française, 116

Wanneer Lang in november 1981 zijn begroting voor het volgende jaar presenteert, verkondigt hij dat twee 'sleutelwoorden' zijn politiek samenvatten: *création* en decentralisatie. Al in 1972 was een belangrijke etappe ingezet op weg naar de decentralisatie: de totstandkoming van een twintigtal *régions*, die meerdere departementen omvatten. De socialisten gaan op deze toer verder met de decentralisatiewet van minister van binnenlandse zaken Gaston Defferre, die in maart 1982 van kracht wordt. Op cultureel gebied voorziet de wet van Defferre in een aantal flinke *dotations culturelles* vanuit het ministerie van cultuur naar de lagere overheden. De oorspronkelijke opzet van Defferre is dat de laatste de ontvangen kredieten naar eigen inzicht mogen besteden. Dit stuut de net aangetreden Lang tegen de borst. Bij de bespreking van Defferres wetsvoorstel, op 15 juli

1981, roept hij uit: 'Laten we allereerst twee of drie jaar lang een serieuze nationale cultuurpolitiek opbouwen, alvorens een decentralisatieplan op te stellen. Je kunt niet beginnen met het uitkleden van degene die geen kleren heeft gekregen' (in: Favier en Martin-Roland 1990, 145-146). Waarmee hij doelt op zijn eigen departement.

Lang is niet van zins om de plannen die hij koestert voor een verdubbeling van zijn budget meteen overboord te zetten. Dankzij een indrukwekkend retorisch talent en de - aarzelende - steun van Mitterrand vindt een vergaande *transfert de compétences* op cultureel gebied geen doorgang. Alleen de centrale leenbibliotheken worden uiteindelijk (in 1986) volledig gedecentraliseerd. Op andere vlakken, zoals het hoger kunstonderwijs en de musea, komen tussenvormen tot stand. Hetgeen niet

wegneemt dat onder Lang de decentralisatie in de loop der jaren steeds duidelijker vormen aanneemt. Zijn opvolgers in de jaren negentig zetten dit proces voort.

De weerstand van het ministerie tegen de decentralisatie is niet louter financieel van aard. De ambtenaren van de rue de Valois vinden dat de culturele inrichting van het *territoire* nog te ongelijkmatig verdeeld is voor een vergaande decentralisatie. Wanneer bovendien bepaalde kredieten inclusief bevoegdheden worden afgestoten is de kans groot dat sommige regio's of gemeenten het geld voor heel andere dan kunstzinnige doeleinden gebruiken. De rue de Valois wil ook zien te voorkomen dat de culturele identiteit van het land uiteen wordt getrokken door honderden schepen met evenzovele kapiteins. Daarnaast vrezen veel cultuurprofessionals in de provincie dat ze na decentralisatie over belangrijke subsidies moeten onderhandelen met gemeenteambtenaren of onbereikbare departementale raden, waarvan de artistieke voorkeuren vaak niet de hunne zijn (Moulinier 1995, 164-165). Ze hebben meer vertrouwen in de smaak van de staat, die zich laat adviseren door allerlei zorgvuldig samengestelde commissies en raden.

Decentralisatie vanuit de rue de Valois

Het ministerie beschikt over een aanzienlijk aantal middelen om te decentraliseren zonder de touwtjes écht uit handen te hoeven geven. Belangrijk gereedschap is bijvoorbeeld de benoeming en controle van personeel. De meeste afdelingen van het ministerie (zoals Théâtre et spectacles, Livre et lecture, Arts plastiques) beschikken over een *commission de sélection des directions artistiques* die personen voordraagt voor leidinggevende functies of benoemingen goedkeuren. De mate waarin het ministerie zich bezighoudt met het personeel in de provincie, wordt bepaald door de importantie

van de desbetreffende instelling.

Afgezien van technische en beleidsmatige knowhow levert het departement van Lang veel bijstand aan lagere overheden en lokale culturele instellingen door middel van financiële samenwerking, *cofinancement* genaamd. Met dit woord wordt bedoeld op de bundeling van centrale en decentrale gelden ten behoeve van een derde, vaak een gemeente, culturele instelling of eenmalige projecten als exposities of festivals. Deze *financements conjoints* of *croisés*, al ver vóór Lang ingeburgerd, zijn mogelijk tussen staat, *région* en/of departement. Het rijk zorgt meestal voor de grootste inbreng. Binnen dit systeem bestaan weer verschillende varianten: eenmalig of structureel, gebaseerd op een lumpsum of percentage, enzovoort.

Daarnaast mag het fenomeen *convention de développement culturel* (CDC) zich in een groeiende belangstelling verheugen. Zo'n overeenkomst komt tot stand tussen het ministerie en decentrale overheden. De partijen verklaren zich hierin op langere termijn verantwoordelijk voor de culturele uitrusting van een bepaald gebied, meestal een (kleinere) gemeente. Na afloop wordt het behaalde resultaat geëvalueerd. In 1982 kwamen 78 van dergelijke overeenkomsten tot stand, in 1993 151. Voor het ministerie is dit een nuttig beleidsinstrument, aangezien hiermee bepaalde geografische gebieden, culturele sectoren of sociale doelgroepen heel gericht benaderd kunnen worden. Het systeem is in 1974 ontwikkeld in het kader van de decentralisatie. Desondanks is een veelgehoorde klacht dat het juist weer paternalisme in de hand zou werken. De culturele samenwerking tussen ministerie en *région* wordt vaak bekrachtigd door middel van speciale *contrats État-région*. De rue de Valois tekent overigens ook contracten met andere ministeries. Over de culturele inrichting van het platteland bijvoorbeeld maakt het

departement afspraken met het ministerie van landbouw.

Lang zet binnen zijn departement een aparte afdeling op die zich met dit ‘contractenbeleid’ gaat bezighouden, de Direction du développement culturel (DDC), naar een schets van zijn voorganger Jean-Philippe Lecat. Het is de meest democratiserende afdeling van het ministerie. Langs liberale opvolger François Léotard (1986-1988) zal haar later herdopen tot de afstandelijker Sous-direction de l’environnement culturel (SDEC), tijdens ‘Lang II’ weer verbouwd tot de huidige Délégation au développement et aux formations. Langs aanvankelijke Direction du développement culturel omvat een Service des études et recherches die zich moet buigen over de evaluatie van het beleid. Deze afdeling is tegenwoordig evenals het Département des études et de la prospective ondergebracht bij de Direction de l’administration générale.

De Directions régionales des affaires culturelles (DRAC) spelen een groeiende rol in de decentralisatiepolitiek. De DRACs hebben als belangrijkste opdracht te bemiddelen op het kruispunt tussen de verschillende overheden. De oorsprong ervan ligt bij Malraux. Sinds het eind van de jaren zeventig beschikken alle *régions* over zo’n afdeling. Langs departement geeft ze steeds meer vrijheid. Hun bevoegdheden worden constant uitgebreid, ook na Lang. Veel instellingen in de provincie protesteren tegen vergaande decentralisatie van geld en bevoegdheden naar de DRACs. Hoewel de *directions régionales* veel dichterbij staan, de plaatselijke situatie beter kennen, hebben veel lokale kunstprofessionals zoals eerder gezegd liever te maken met Parijs.¹⁴

Déconcentration

Lang en zijn ambtenaren hopen dat een actief beleid van Parijs, via initiatieven als de *grands travaux* en de *conventions de développement*

culturel, ‘afstraalt’ op de provincie: burgers, kunstenaars, podia, beleidsmakers aldaar aanzet tot eigen initiatieven, met de rue de Valois als referentiekader. Het is de vraag in hoeverre het aan Lang is te danken, maar buiten Parijs neemt de kunstzinnige bedrijvigheid toe. Alhoewel de ontwikkeling al in de jaren zeventig werd vastgesteld, begint deze in de jaren tachtig steeds duidelijker vormen aan te nemen. ‘In navolging van het presidentiële voorbeeld hebben veel burgemeesters bij henzelf die *grote werken* laten bouwen, die ervoor zorgen dat ze je zich blijven herinneren,’ lezen we in *Le Monde* (‘Grands travaux municipaux’, 3 augustus 1988). Of, in dezelfde krant: ‘Ten tijde van ang hebben de Fransen - en niet alleen die uit de hoofdstad - de culturele smaak te pakken gekregen’ (‘L’action culturelle, vitrine de l’action des maires’, 21 november 1994).

Ook de professionalisering groeit. Het ministerie draagt hiertoe bij door eind 1981 de Association nationale d’aide à la gestion des entreprises culturelles (AGEC) te creëren, een organisatie met een aantal vestigingen in het land die adviezen uitbrengen en cursussen aanbieden op het gebied van kunstmanagement. Het Observatoire des politiques culturelles in Grenoble, in 1989 met subsidie van het ministerie opgezet, verzorgt een eigen ‘tweede fase’-opleiding aan de universiteit van Grenoble, adviseert de lokale overheden, publiceert constant studies over regionaal cultuurbeleid. Gemeenten en regio’s kunnen dankzij voorzieningen als het Fonds européen de développement régional (FEDER, ook sinds ‘89 actief) van de Europese Commissie zelfs met behulp van Europese subsidies hun kunstzinnige ambities vormgeven.

Deze lokale bedrijvigheid wekt een sterke middelpuntzoekende tegenkracht op. De *régions*, departementen, gemeenten en instellingen krijgen steeds meer pretenties, worden mondiger, gaan zich intensiever bemoeien met

het reilen en zeilen van het plaatselijke kunstleven. Een soort concurrentiestrijd dreigt te ontstaan tussen de verschillende echelons. Alleen het ministerie heeft dan nog de autoriteit, het overzicht, het geld, de macht om op te treden als scheidsrechter. Dit paradoxaal verschijnsel wordt ook wel aangeduid met het woord *déconcentration* (Moulinier 1995, 227).

Tot besluit

Wat op de voorgaande pagina’s duidelijk moge zijn geworden: ik geloof niet dat de politiek van Lang kan worden getypeerd als een ‘komedie van de cultuur’ binnen een ‘culturele staat’. Er is desondanks veel op hem aan te merken. Zijn grootste probleem was waarschijnlijk dat hij te veel wilde, te weinig uit handen gaf, zichzelf te vaak samen met Mitterrand op de voorgrond plaatste, veel mensen irriteerde en daardoor regelmatig zijn doel voorbijschoot: ‘We kunnen ons afvragen of Langs pogingen om zijn activiteiten bekendheid te geven en aantrekkelijk te maken, hoe succesvol ze ook waren, de politiek niet te vaak de gelegenheid boden om het beleid in de weg te staan’ (Looseley 1995, 236).

Anderzijds moet je ook niet blijven staren naar de politiek om vervolgens het beleid uit het oog te verliezen, een neiging die vooral buitenstaanders vertonen, aangezien hun beeldvorming vrijwel volledig wordt bepaald door de media, die juist op die gebeurtenissen afgaan die afwijkend en spectaculair, kortom ‘nieuws’ zijn. Frankrijk heeft geen cultuurbeleid, zei de OCenW-medewerker. Een idee dat, hoewel een bewuste overdrijving, toch grotendeels ingefluisterd is door diezelfde media.

Het feit dat Frankrijk een zelfstandig ministerie voor culturele zaken kent, versterkt de gedachte dat er een uitzonderlijk gecentraliseerd cultuurbeleid is. Een beeld dat niet meer weg te branden is als een mediamiek man als Lang tien jaar aan het roer van dat departement heeft gestaan. Nederland heeft wat dat

betreft het voordeel dat het nationale cultuurbeleid veel minder een eigen gezicht heeft en bovendien niet in de hoofdstad plaatsvindt maar in Den Haag, waardoor de aandacht voor het Nederlandse kunstbeleid regelmatig verslapt.

De grondwet van de Ve Republiek vereenvoudigt persoonlijk optreden van de Franse bewindslieden. Mitterrand was een staatshoofd dat deze mogelijkheid maar al te gretig benutte. Lang volgde hem in zijn kielzog, af en toe gebruik, dan weer misbruik makend van de situatie. Het verschijnsel van de ‘Franse culturele uitzondering’¹⁵ is denk ik een van de grootste negatieve neveneffecten van een krachtig ‘nationaal cultuurbeleid’ zoals dat van Lang, die hiermee - net als Mitterrand overigens - duidelijke trekken van De Gaulle vertoonde. Kunst als *force de frappe*.

Langs tienjarige bewind had echter ook vele duidelijk positieve kanten. Met slogans als ‘Economie en cultuur, het is dezelfde strijd’ heeft Langs verblijf aan de rue de Valois nieuwe impulsen gegeven aan de Franse kunsten en het debat over cultuurpolitiek. Het heeft daarmee bovendien gezorgd voor een vergaande professionalisering van het kunstbeleid, op het departement en daarbuiten.

Tijdens zijn tweede ambtstermijn, van 1988 tot 1993, laat Lang minder vaak van zich horen. De wilde haren zijn verdwenen, de nieuwigheid van het regeren is er voor de socialisten af, Mitterrand heeft de *grands travaux* overgedragen aan een aparte staatssecretaris voor deze projecten. Lang heeft ook nauwelijks tijd voor eventuele andere grote daden: vanaf 1989 pendelt hij heen en weer tussen Parijs en Blois, waar hij burgemeester is geworden. De liberaal Léotard, van 1986 tot 1988 even minister van cultuur, heeft duidelijk gemaakt dat rechts - met uitzondering van de *grands travaux* - een nauwelijks afwijkende visie heeft op het hedendaagse kunstbeleid. Lang blijkt een trend te

hebben gezet. Een steentje bijdragend aan de ‘culturele consensus’ besteedt Lang vanaf 1988 meer aandacht aan monumentenzorg, ten koste van zijn geliefde *création*.¹⁶ Het heilige vuur is gaan smeulen, om voor korte tijd weer op te laaien als Lang in april 1992 minister van cultuur én onderwijs wordt, een oude wens van hem.

Bij de kamerverkiezingen van maart 1993 delven de socialisten het onderspit. Lang overhandigt stilletjes de scepter aan de gaullist Jacques Toubon, geen man van culturele *brillance*. Langs fans, melancholisch mijmerend over het eens zo bruisende Ministère de la culture, worden nog eenmaal wakker geschud wanneer hun idool, inmiddels kamerlid voor het departement Loir-et-Cher, eind ‘93 zijn zetel in de Assemblée kwijtraakt omdat hij te veel geld blijkt te hebben uitgegeven aan zijn verkiezingscampagne eerder dat jaar. De goochelaar in het rode colbert is tóch in stijl vertrokken.

Noten

1. ‘Tonton’ (‘oompje’) was in Frankrijk een gebruikelijke koosnaam voor Mitterrand. ‘Khamon’ slaat op zijn faraonische hang naar grandeur. ‘Tonton-Khamon’ is het equivalent van ‘Mitterramses I’, gebruikt naar aanleiding van Mitterrands bemoeienis met de bouw van de piramide van het Louvre.
2. In het *Boekmancahier* verscheen hierover: Jeannette Schueler (1992) ‘Toneelbeleid in Frankrijk 1945-1992’, *Boekmancahier*, jrg. 4, nr. 14, 446-457. De decentralisatie op het gebied van toneel, na 1945 door de Franse overheid in gang gezet, wordt - enigszins paradoxaal - meestal beschouwd als de opmaat naar het Ministère des affaires culturelles. Het Théâtre national populaire, dat onder leiding van Jean Vilar overal in het land optrad, fungeerde als vlaggenschip van een gericht spreidingsbeleid. Een aardig, polemisch beeld van het cultuurbeleid van dit ministerie tot 1981 wordt geschetst door Pierre Cabanne (1981) *Le pouvoir culturel sous la Ve République*. Parijs: Olivier Orban.
3. *La culture en veston rose*, schotschrift uit 1982 (Parijs: La Table Ronde) van Patrice de Plunkett, toenmalig hoofdredacteur van *Le Figaro Magazine*, die de minister afschildert als een gevaarlijke cultuurideoloog, wat zich onder meer zou uiten in de vaak nogal uitbundige, volgens Plunkett naar totalitarisme riekende kleding van Lang.
4. ‘Intervention de monsieur Jack Lang, ministre de la culture, France. Mexico - 27 juillet 1982’, niet-gepubliceerd manuscript, Ministère de la culture, Département de l’information et de la communication.
5. ‘Extrait du discours de Jack Lang à l’Assemblée nationale le 17 novembre 1981’. In: *Orientations budgétaires du ministère de la culture pour 1982*, supplément à la lettre bimensuelle d’information, Ministère de la culture, 1 februari 1982.
6. Vergelijking van het Franse met het Nederlandse cultuurbudget is niet eenvoudig. De cultuurbegroting van het ministerie van WVC bedroeg volgens *Cultuurbeleid van Nederland* ‘2169 miljoen gulden - ongeveer één procent van de totale rijksbegroting’ (p. 58). In een noot is toegevoegd dat dit bedrag inclusief de uitgaven voor radio en tv is, à 1245 miljoen gulden. Het Franse ministerie bevatte vóór 1981 ook ‘Communication’, waaronder de media vallen. Onder Lang gaat Communication echter naar een apart ministerie. Feitelijk is het budget van Lang in 1982 dus verdubbeld. Léotard krijgt in 1986 wel weer Communication onder zijn hoede. Bij Langs terugkomst in 1988 heet het ministerie voluit ‘Ministère de la culture, de la communication, des grands travaux en du bicentenaire’, dus inclusief de media.
7. Olivier Donnat (1988) ‘Politique culturelle et débat sur la culture.’ In: *Esprit*, november, 90-101. Donnat publiceerde twee jaar geleden *Les Français face à la culture, de l’exclusion à l’éclectisme* (Parijs: La

Découverte 1994), een zeer technische studie over cultuurparticipatie.

8. Zoals al in de eerste alinea’s van dit artikel is geschetst, bepalen deze *grands travaux* voor een belangrijk deel het beeld van het Franse cultuurbeleid voor niet-Fransen. Het grootste deel van het buitenlands cultuurbeleid van Frankrijk vindt sinds jaar en dag echter plaats op het Ministère des affaires étrangères. Op 14 april 1945 vond daar de oprichting plaats van een Direction générale des relations culturelles, in 1969 omgezet in een Direction générale des relations culturelles, scientifiques et techniques (DGRGST). Het budget van deze afdeling bedroeg in 1995 5,3 miljard francs, 35 procent van het totale budget van Affaires étrangères. Over de hele wereld is een tiental Franse culturele centra verspreid, waaronder het Maison Descartes in Amsterdam en het Institut français in Den Haag. Deze centra, die kunnen worden gezien als een culturele buitendienst van de Franse ambassade, genereren zelf het grootste gedeelte van hun budget. De rest is afkomstig van de DGRGST van buitenlandse zaken. De vele vestigingen van de Alliance française, al zo’n honderd jaar actief, komen voornamelijk tot stand door plaatselijke initiatieven. Grote centra krijgen subsidie van Parijs. Het ministerie van buitenlandse zaken biedt tevens onderdak aan de Association française d’action artistique (AFAA), ontstaan in 1922. Doel hiervan: de bevordering van de Franse kunsten in het buitenland. Het Théâtre du soleil bijvoorbeeld heeft zijn internationale succes deels te danken aan de subsidies die het begin jaren zeventig van de AFAA ontving. Het budget voor 1996 bedraagt iets meer dan honderd miljoen francs, waarvan buitenlandse zaken 90 procent opbrengt en het Ministère de la culture ongeveer 5 procent. De rest van de inkomsten is afkomstig van entreegelden, decentrale overheden en de ‘Club AFAA-entreprises’, die bedrijven de mogelijkheid biedt om Franse projecten of artiesten in het buitenland te sponsoren. Sinds 1982 heeft het Ministère de la culture echter ook een eigen afdeling voor buitenlands cultuurbeleid, het Département des affaires internationales (DAI). Het DAI coördineert de samenwerking van het Ministère de la culture met het Ministère des affaires étrangères en andere departementen. Het organiseert daarnaast ook zelf culturele projecten, waarvoor per jaar zo’n 200 miljoen francs beschikbaar zijn. De *Rencontres Malraux* bijvoorbeeld, seminars waarin beleidsmedewerkers van met name landen uit Oost-Europa, Zuid-Amerika en Azië worden geïnformeerd over de rol van een ministerie van cultuur.
9. Er zijn legio boeken en artikelen verschenen over het regime van de Ve Republiek, dat de president veel macht verschaft en het parlement weinig. Zie hierover bijvoorbeeld Revel, J.-F. (1992). *L’absolutisme inefficace, ou contre le présidentialisme à la française*. Parijs: Plon.

Van tijd tot tijd gaan er stemmen op voor een herziening van de grondwet, zoals aan de vooravond van de kamerverkiezingen van maart 1993. Jack Lang merkte hierover onlangs nog op, enigszins huichelachtig: ‘Ik heb het betreurd dat de grondwet niet is herzien zodat het parlement werkelijke macht krijgt’ (‘Jack Lang, membre du bureau national du Parti socialiste: “Nos institutions sont imprégnées par une certaine survivance de l’Ancien Régime”’. In: *Le Monde*, 31 mei 1996).

10. De *grands travaux* kwamen vaak met behulp van een speciale tactiek tot stand, waarbij snelle besluitvorming vooropstond; grove schets van het plan, inzendingen architecten, keuze ontwerp, storten van de fundering, verdere invulling van het plan. Hiermee wilde de PS zien te voorkomen dat de oppositie bij eventuele overname van de macht de projecten zou afblazen. Deze gang van zaken was mogelijk doordat de Franse president zo veel en het parlement zo weinig macht heeft, terwijl de socialisten tot 1986 bovendien over de absolute meerderheid beschikten. De snelle werkwijze moest eveneens geld besparen. Op langere termijn valt dit effect tegen vanwege de hoge bedrijfskosten, die zwaar op het cultuurbudget drukken. Voor veel *grands travaux* is het waarschijnlijk dat een langduriger voorbereiding uiteindelijk meer geld zou hebben opgeleverd. Daar staat weer tegenover dat bijvoorbeeld de nieuwe British Library in Londen ondanks decennialange debatten desastreuze financiële en technische vormen begint aan te nemen.
11. Ik hoorde onlangs dat studenten civiele techniek uit Delft naar Parijs afreizen om het beton van de nieuwe bibliotheek te bestuderen. Aannemer Bouygues, een van de grootste van Europa, schijnt hiervoor een revolutionair, elastisch beton te hebben gebruikt dat bij stapeling van elementen geen naden oplevert.
12. Gérard Monnier (1992) ‘Pour le néo-monument.’ In: *Le Débat*, nr. 70, mei-augustus, 103.
13. In 1982 ontvangt het ministerie 0,76 procent van het totale overheidsbudget, zonder *grands travaux* 0,74 procent. Tien jaar later is dit verschil vanwege de enorme investeringen in de Bibliothèque nationale de France en het Louvre gegroeid tot 0,2 procent: 0,98 procent met, tegenover 0,78 procent zonder *grands travaux*.
14. Ter ondersteuning van het regionale beleid voorziet Lang bij zijn aantreden iedere *région* van een Fonds régional d’art contemporain (FRAC) dat de moderne kunst moet promoten, naast een Fonds régional d’acquisition pour les musées (FRAM), dat het musea mogelijk moet maken om dure aankopen te doen. Sinds enige jaren ontstaan er en der vergelijkbare fondsen voor bibliotheken (FRAB). Het budget van de FRACS en FRAMS bestaat voor iets minder dan de helft uit subsidies van de rue de Valois. Deze bijdragen nemen voorzichtig toe om in 1992 uit te komen op 22,

respectievelijk 31 miljoen francs (Cardona en Lacroix 1996).

15. Zie voor de Franse culturele uitzondering mijn bespreking van J. Rigaud, *L'exception culturelle: culture et pouvoirs sous la Ve République* In: *Boekmancahier* 28, jrg. 8, 1996, 222-225.
16. Jack Lang zegt tegen het einde van zijn ministerschap: 'Ik verloochen op geen enkele manier mijn ideaal maar ik denk dat het partijstelsel vaak tot middelmatige oplossingen leidt. Rechts of links, veel mensen maken liever ruzie dan dat zij op concrete wijze aan een gemeenschappelijk ideaal werken' ('M. Lang (PS): Pourquoi pas une candidature à l'Élysée?' In: *Le Monde*, 3 maart 1993).

Aangehaalde literatuur

Een uitgebreid overzicht van publikaties over het Franse cultuurbeleid is opgenomen in de bibliotheek van de Boekmanstichting: *Publikaties cultuurbeleid Frankrijk* (1996) J. Vermeulen (samenst.).

- Cardona, J. en C. Lacroix (1993 en 1996) *Chiffres clés 1993: statistiques de la culture* en *Chiffres clés 1995: statistiques de la culture*. Parijs: La documentation française.
- Donnat, O. (1988) 'Politique culturelle et débat sur la culture'. In: *Esprit*, november, 90-101.
- Favier, P. en M. Martin-Roland (1990 en 1991) *La décennie Mitterrand: les ruptures* en *La décennie Mitterrand: les épreuves*. Parijs: Seuil.
- Fumaroli, M. (1991) *L'Etat culturel: essai sur une religion moderne*. Parijs: Éditions de Fallois.
- Hunter, M. (1990) *Les jours les plus Lang*. Parijs: Editions Odile Jacob.
- Looseley, D. L. (1995) *The politics of fun: cultural policy and debate in contemporary France*. Oxford/Washington DC: Berg Publishers.
- Ministerie van WVC (1993) *Cultuurbeleid in Nederland*. Rijswijk: Directoraat-Generaal voor Culturele Zaken.
- Moulinier, P. (1995) *Politique culturelle et décentralisation*, Parijs: Éditions du Centre national de la fonction publique territoriale.
- Renard, J. (1987) *L'élan culturel: la France en mouvement*. Parijs: Presses Universitaires de France.
- Schneider, M. (1993) *La comédie de la culture*. Parijs: Seuil.
- Wangermée, R. en B. Gournay (Conseil de l'Europe, 1988) *La politique culturelle de la France*. Parijs: La documentation française.

Bibliografische gegevens

Vermeulen, J. (1996) 'Achter de coulissen bij circus lang: tien jaar Frans cultuurbeleid'. In: *Boekmancahier*, jrg. 8, nr. 29, 307-320.